

Maria Takala-Roszczenko

Kirkkokuorolaiset ja koronapandemia keväällä 2020: Raportti ortodoksisille kirkkokuoroille suunnatusta kyselystä

Kyselyn tausta ja toteutus

Koronavirus pysäytti Suomen maaliskuussa 2020. Valtioneuvoston valmistellessa yhteiskunnan siirtymistä poikkeusoloihin eri kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen oli suunniteltava oman toimintansa jatkuminen kriisitilanteessa. Suomen ortodoksinen kirkko sai 13. maaliskuuta arkkipiispa Leon nimittämän kriisiryhmän valmistelemaan toimenpideohjeet, joita täsmennettiin viisi päivää myöhemmin. 18. maaliskuuta alkaen, valmiuslain tullessa voimaan, ortodoksisia seurakuntia suositeltiin toimittamaan jumalanpalveluksensa suljetuin ovin niin, että palveluksessa olivat läsnä ainoastaan sen toimittamiseen osallistuvat henkilöt, korkeintaan 10 henkeä.¹

Seurakunnille jäi päätösvalta sen osalta, montako laulajaa otettiin kanttorin lisäksi laulamaan jumalanpalveluksissa. Joissakin seurakunnissa kanttori lauloi yksin. Toisissa avustavia laulajia oli tyypillisesti yhdestä kolmeen. Jumalanpalvelusten rinnalla muukin seurakunnallinen musiikkitoiminta joutui hakemaan uusia muotoja.²

Poikkeusolojen alkaessa kirkkovuodessa elettiin Suomen ortodoksisessa kirkossa suuren paaston puoliväliä, ristin viikkoa. Pandemian ensimmäinen aalto alkoi hellittää pääsiäiskauden lopulla. Hiippakunnat sallivat jumalanpalvelusten toimittamisen ulkona enintään 50 hengen kokoontumisina 1. kesäkuuta eli Pyhän Hengen päivästä alkaen. Valmiuslaista luovuttiin Suomessa 15. kesäkuuta 2020.

¹ Arkkipiispan asettaman työryhmän ohjeet 2020.

² Musiikkitoimintaa yritettiin siirtää Zoomin tai Teamsin välityksellä verkkoon esimerkiksi kuoroharjoituksina tai kuorolaisten ja kanttorien kahvi- ja keskusteluhetkinä. Yksittäiset kanttorit kehittivät omia toiminnan muotojaan, esimerkiksi lapsille oli tarjolla etämuskari. Ortodoksiset kirkkolaulupäivät piti alun perin järjestää Joensuussa 15.–17.5.2020, mutta ne jouduttiin siirtämään keväälle 2021, jolloin tapahtuma oli myös pitkälti verkkovälitteinen.

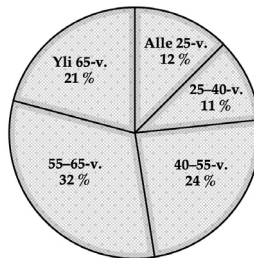
Tarkastelen tässä katsauksessa vastauksia kyselyyni *Kirkkokuorolaisten kokemukset koronakeväästä 2020*, jolla tutkin seurakuntien eri kuoroissa laulavien ihmisten sopeutumista poikkeusoloihin. Kysely oli rajattu kirkkokuorolaisiin, sillä tavoitteena oli selvittää, millaisena kuorotoiminta pandemia-keväänä näyttäytyi konkreettisesti juuri ruohonjuuritason laulajille. Halusin erityisesti kuulla, millaisia tunteita tämä poikkeuksellinen hiljaisuuden aika kuorolaisissa herätti. Korona-aiheisten kysymysten ohella kyselyssä kerättiin muutamia taustoittavia tietoja, joita ei ollut saatavilla muista lähteistä. Kysely toteutettiin Itä-Suomen yliopiston sähköisellä lomakkeella, jota seurakunnissa työskenteleviä kanttoreita pyydettiin välittämään kuorolaisilleen. Se jaettiin myös sosiaalisessa mediassa Facebookin Ortodoksit Suomessa -sivulla. Lomake tietosuojaselosteineen oli avoin vastaajille 1.6.–6.7.2020.

Kyselyn vastaajat

Kyselyyn vastasi 120 kuorolaulajaa kirkon kaikista kolmesta hiippakunnasta (Helsinki: 61 vastaajaa eli 51 prosenttia, Kuopio ja Karjala: 51 vastaajaa eli 42 prosenttia, Oulu: 8 vastaajaa eli 7 prosenttia). Vastaajia ei tunnistettavuuden minimoimiseksi pyydetty nimeämään seurakuntaansa eikä esimerkiksi sukupuoltaan. Vastaajien ikäjakaumassa (Taulukko 1) suurin ryhmä muodostui 55–65-vuotiaista ja pienin 25–40-vuotiaista³. Enemmistö nuorista vastaajista tuli Helsingin hiippakunnasta (Helsinki: 12 vastaajaa, Kuopio ja Karjala: 3, Oulu: 0). Nuorten laulajien lukumäärä oli kuorojen yleiskuvan perusteella hienoinen yllätys ja selitty mahdollisesti Helsingin ortodoksisen seurakunnan nuorisokuorolaisten vastauksilla. Iäkkäimmät vastaajat olivat Kuopion ja Karjalan hiippakunnasta (55–65-vuotiaita ja sitä vanhempia vastaajia yhteensä 30, Helsinki: 27, Oulu: 6).

Taulukko 1: Ikäjakauma

Alle 25-vuotiaat: 15
 25–40-vuotiaat: 13
 40–55-vuotiaat: 29
 55–65-vuotiaat: 38
 Yli 65-vuotiaat: 25

³ Tulos on linjassa Mikko Punkin ja Pekka Metson tutkimusten kanssa, joissa tämän ikäluokan (tosin rajauksella 20–45-vuotiaisiin) todetaan olevan altis etääntymään kirkollisesta elämästä. Vrt. Punkki 2019, 102; Punkki & Metso 2021, 215.

Tiedustelin vastaajilta, kuinka kauan he olivat laulaneet kirkkokuorossa (Taulukko 2). Alle 25-vuotiaiden ryhmässä kuorossa laulaminen oli pääosin vielä alkuvaiheessa. 25–40-vuotiaiden ryhmään kuului niin aloittelijoita kuin muutama kokeneempikin. 40–55-vuotiaiden joukossa oli samaten vastikään aloittaneita, mutta myös pitkään kuorossa laulaneita. Suurimmassa vastaajaryhmässä eli 55–65-vuotiaissa oli muutamia tuoreita kuorolaisia, mutta vastaukset painottuivat vuosikymmenten kokemukseen. Yli 65-vuotiaista suurin osa oli laulanut kirkkokuorossa enemmän kuin kolmekymmentä vuotta. Tämä oli myös lukumäärällisesti suurin (N=14) kysymyksen vastanneiden joukossa, mikä kertoo paitsi kuorojen ikärakenteesta, myös laulajien vankasta kokemuksesta ja sitoutumisesta. Vastaajien joukossa oli myös todellisia konkareita, esimerkiksi eräs yli 65-vuotias kuorolainen kertoi aloittaneensa kirkossa laulamisen jo 8-vuotiaana.

Taulukko 2: Kuorossa laulamiskokemus vuosina

Ikäryhmät	Alle 5 vuotta	5–10 vuotta	11–20 vuotta	21–30 vuotta	Yli 30 vuotta
Alle 25-vuotiaat	53 %	40 %	7 %		
25–40-vuotiaat	31 %	38 %	31 %		
40–55-vuotiaat	17 %	35 %	28 %	10 %	10 %
55–65-vuotiaat	13 %	8 %	27 %	26 %	26 %
Yli 65-vuotiaat	10 %	14%	14 %	14 %	48 %

Taustatietojen lisäksi halusin selvittää, miten suuren muutoksen poikkeusolot toivat laulajien normaaliin kirkkokuorotoimintaan eli kysyin, kuinka usein he olivat tavallisesti laulaneet kuorossa ennen maaliskuuta 2020. Vastaajista 30 prosenttia ilmoitti laulaneensa noin kerran ja 27 prosenttia useammin kuin kerran viikossa. Reilua puolta kaikista vastaajista voi siis pitää hyvin aktiivisina kuorolaisina. 23 prosenttia ilmoitti laulaneensa noin kahdesti kuussa, 16 prosenttia noin kerran kuussa, ja harvemmin kuin kerran kuussa laulaneita oli seitsemän prosenttia.

Kirkkolaulun herättämät tunteet

Kuorossa laulaminen on sekä yksilö- että joukkuelaji, jossa kuorolaisten välisillä sosiaalisilla suhteilla on tärkeä rooli yhteisön dynamiikan kannalta. Jumalanpalveluksissa harjoitettava kuorolaulu poikkeaa maallisten kuorojen toiminnasta siinä, että laulajat ovat pääsääntöisesti osa seurakuntayhteisöä ja laulaminen voi olla osa heidän henkilökohtaista rukous- ja kilvoituselämänsä. Tätä selvittääkseni kysyin vastaajilta, millaisia tunteita kirkossa laulaminen heissä herätti ennen poikkeusoloja. Kysymykset esitettiin eri tuntemuksiin liittyvinä asenneväittäminä, joita sai halutessaan omasanaisesti täydentää.

Taulukko 3: Kirkkolaulun herättämät tunteet normaalioloissa

A. Yhteys muihin kuorolaisiin

Täysin samaa mieltä: 82	69 %
Jokseenkin samaa mieltä: 36	30 %
Jokseenkin eri mieltä: 0	0 %
Täysin eri mieltä: 0	0 %
Ei osaa sanoa: 1	1 %
Tyhjä: 1	

B. Yhteys seurakuntaan / kirkkoon

Täysin samaa mieltä: 93	78 %
Jokseenkin samaa mieltä: 24	20 %
Jokseenkin eri mieltä: 0	0 %
Täysin eri mieltä: 0	0 %
Ei osaa sanoa: 2	1 %
Tyhjä: 1	

C. Fyysinen hyvinvointi

Täysin samaa mieltä: 70	60 %
Jokseenkin samaa mieltä: 39	33 %
Jokseenkin eri mieltä: 2	2 %
Täysin eri mieltä: 0	0 %
Ei osaa sanoa: 6	5 %
Tyhjä: 3	

D. Henkinen hyvinvointi

Täysin samaa mieltä: 91	76 %
Jokseenkin samaa mieltä: 21	18 %
Jokseenkin eri mieltä: 4	3 %
Täysin eri mieltä: 0	0 %
Ei osaa sanoa: 3	3 %
Tyhjä: 1	

E. Hengellinen hyvinvointi

Täysin samaa mieltä: 88	70 %
Jokseenkin samaa mieltä: 26	26 %
Jokseenkin eri mieltä: 1	1 %
Täysin eri mieltä: 1	1 %
Ei osaa sanoa: 3	2 %
Tyhjä: 1	

On mahdollista, että kyselyn nimeämät positiiviset tunnetilat toimivat jossain määrin johdattelevina. Tästä huolimatta on huomiolle pantavaa, että suuri

enemmistö vastaajista koki kirkkolaulun synnyttävän yhteyden tunnetta niin kuoron kuin seurakunnankin sisällä ja vahvistavan heidän omaa hyvinvointiaan. Avoimissa vastauksissa laulamisen herättämät tunteet sanoitettiin esimerkiksi *rauhoitumisena, mielihyvänä, ilona, rukouksena, sekä osallisuuden, yhteisöllisyyden ja hyödyllisyyden tunteina:*

Se rauhoittaa minua, antaa voimaa ja myös lohtua henkilökohtaisen elämän vaikeissa tilanteissa. Iloa ja onnea. (Helsinki, 55–65-vuotias)

Elvyttää mielen, sielun, kehon – uudistaa/puhdistaa koko ihmisen. (Helsinki, 40–55-vuotias)

Se on sielunhoitoa ja suurta rauhaa ja mielihyvää, iloakin ja kiitollisuutta tuottavaa. (Kuopio ja Karjala, 55–65-vuotias)

Rukous vahvistuu kun näkee sanat ja laulaa. On tunne osallistumisesta erityisellä tavalla palvelukseen ja sen toimittamiseen. (Kuopio ja Karjala, 55–65-vuotias)

Laulaminen on ollut kokemus kuulua joukkoon. Se on ollut rukousta ja läsnäolo tilaa, jossa minä persoonana siirryn syrjään ja annan tilaa sille joka minussa laulaa. (Helsinki, 25–40-vuotias)

Koen kirkossa laulamisesta iloa ja yhteisöllisyyttä. Se on minulle eräänlainen kuuliaisuustehtävä tai ”vapaaehtoistyö”, jossa koen oman pienen panokseni tuovan hyvää isommalle yhteisölle. (Kuopio ja Karjala, 25–40-vuotias)

Yhteisöllisyys on tärkein tunne kirkossa laulamissa. Muodostamme yhden Kristuksen ruumiin, johon kaikki kirkon jäsenet voivat osallistua. Kuorolaulaminen on vain yksi osa sen tunteen muodostamista. (Kuopio ja Karjala, 40–55-vuotias)

Toisaalta muutammat vastaajat nimesivät myös ristiriitaisia tunteita, joita kuorossa laulamiseen liittyy. Kanttorin rooli ilmanpiirin luojana korostui useassa vastauksessa. Kanttorin toivottiin hosuvan ja hoputtavan vähemmän ja toimimaan eleillään ja sanoillaan kannustavasti. ”Jos kanttori ei ole valmistautunut huolella on itselläkin epävarma ja jännittynyt olo. Rauhallinen ja tyyni kanttori luo rauhallisen ja levollisen ilmapiirin”, eräs vastaaja totesi. Vastauksissa tuli esiin myös jännite, jota voi syntyä, kun ei-ortodoksisten kuorolaisten odotetaan osallistuvan jumalanpalveluslauluun.

Etäjumalanpalvelukset

Ortodoksisista seurakunnista ei ilmeisesti ole kerätty pandemian aikana systemaattisesti tietoja jumalanpalvelusten toimittamisesta tai niiden välittämisestä internetiin. Kyselyssä tilannetta kartoitettiin kevään 2020 osalta kysymällä kuorolaisilta, miten jumalanpalveluslaulu oli heidän seurakunnassaan järjestetty. 63 prosenttia vastaajista totesi kanttorin laulavan yksin, 56 prosenttia taas mainitsi kanttorin laulavan lauluryhmän kanssa. Vastausten päällekkäisyys on selitettävissä sillä, että käytäntö voi vaihdella eri palvelusten ja myös seurakunnassa mahdollisesti toimivien eri kanttoreiden välillä. Vastausten perusteella lauluryhmä oli koottu erityisesti suuren viikon ja pääsiäisen ja helluntain jumalanpalveluksiin. Vastaajat kertoivat kanttorin ”itse valinneen muutaman laulajan”, tai ”ns. parhaat laulajat, yksi jokaista ääntä” kohden. ”Vain mieskanttori on laulanut yksin. Naiskanttorit ovat tarvinneet rinnallensa apulaulajia”, kuvaili yksi vastaaja, ja toisen mukaan ”Ns. vaikeimmat palvelukset kanttori on laulanut yksin. Kanttori on epäsäännöllisesti kierrättänyt kuorolaisia palveluksissa laulamassa.”

Kysyttäessä etäyhteyksillä välitettävistä jumalanpalveluksista 79 prosenttia vastaajista totesi, että heidän seurakunnastaan striimattiin internetiin ainakin osa palveluksista. 14 vastaajaa (12 %) kertoi, ettei seurannut etäjumalanpalveluksia lainkaan. Jumalanpalvelusten internetlähetyksiä oli siis seurannut 106 kuorolaista, joista 53 prosenttia ilmoitti seuraavansa oman seurakuntansa lähetyksiä, 8 prosenttia taas muista kuin omasta seurakunnasta, ja 51 prosenttia useista eri seurakunnista. Prosenttien päällekkäisyys selittyy sillä, että osa viimeisimmästä ryhmästä oli vastannut seuraavansa myös oman seurakuntansa lähetyksiä.

Kun laulajilta kysyttiin perusteita seurattavan jumalanpalveluksen valinnalle, vastauksissa korostuivat pääasiassa lojaalisuus omalle seurakunnalle⁴ tai laulun taso.

Seuraan useimmiten omasta seurakunnasta striimattuja palveluksia, sillä olen tehnyt niistä ”muistutuksen” ja ne ponnahtavat useimmiten eteeni. Lisäksi striimauksien katsomisella haluan kokea kuuluvani oman seurakunnan yh-

⁴ Vastaukset korreloivat kirkon kentältä kerättyihin vastauksiin, joita Ahonen, Koponen, Metso ja Punkki käsittelevät selvityksessään *Lähentymistä ja etääntymistä korona-aikaan*. Selvityksen mukaan oma seurakunta ja sen tuttuus ovat tärkein valintakriteeri etäjumalanpalveluksien seuraamiselle. Ahonen et al. 2020, 24.

teyteen. Tulee kotoisa olo, kun katson tuttua kirkkoa ja kuulen tutun kuoron. On mukava nähdä, ketkä seurakuntakavereistani seuraa palvelusta samaan aikaan ja tuntee yhteenkuuluvuutta sitä kautta. Lisäksi haluan näyttää myös oman seurakunnan työntekijöille ja laulajille ”tukeni”, että heidän palveluksia seurataan. (Kuopio ja Karjala, yli 65-vuotias)

Ensisijaisesti kuuntelen oman, mikäli palveluksia on. Osan paaston palveluksista kuuntelin muualta, koska niitä ei omasta seurakunnasta ollut. (Oulu, 40–55-vuotias)

Mahdollisimman tasokasta laulua! (Oulu, 55–65-vuotias)

Kaunis laulu (vieras seurakunta) tuttuus (oma seurakunta) (Kuopio ja Karjala, 40–55-vuotias)

Moni koki avartavaksi mahdollisuudeksi ”vierailla” muiden seurakuntien palveluksissa ja kuulla erilaisia sävelmiä sekä nähdä erilaisia kirkkoja. Eräs vastaaja kuunteli tarkoituksella palveluksia eri puolelta kirkkokuntaa, mainiten tämän hyväksi tilaisuudeksi ”havainnoida palvelusten yleistä toimitamista, toimittajien kielellistä täsmällisyyttä, manereja ym. Striimejä pitäisi käyttää hyödyksi ’käytöstapojen’ korjaamiseen.” Helsingin hiippakunnasta neljä ja Kuopion ja Karjalan hiippakunnasta yksi vastaaja mainitsi erityisesti Uspenskin katedraalin palvelukset, sillä niissä lauloi kvartetti ja striimauksen laatu oli tasokas. Muita nimeltä mainittuja seurattuja kohteita olivat pyhän Kolminaisuuden kirkko Helsingissä, Mikkeli, Tapiola, Valamon luostarin paastoamupalvelukset ja Lapin seurakunnan arkipäivien palvelukset opeuksineen, sekä Helsingistä lähetetty ruotsinkielinen palvelus. Kahdeksalla vastaajalla myös lähetysten tekninen laatu oli määräävä tekijä.

Kuorotoiminnan jatkuminen

Poikkeusolojen alkaessa seurakuntia suositeltiin keskeyttämään kaikki ryhmätoiminta, mikä tarkoitti myös fyysisesti samassa tilassa pidettyjen kuoroharjoitusten keskeyttämistä. Kyselyssä selvitettiin kuorojen toimintaa kevään aikana. 70 prosenttia vastaajista kertoi kuoronsa yhteisen toiminnan pysähtyneen kokonaan, kun taas kahdeksan prosenttia vastaajista kertoi kuoroharjoitusten jatkuneen etäyhteydellä eli verkossa. Etäyhteyksien käyttö yleistyi kevään lopulla, kun erilaiset verkkokokousohjelmat tulivat kanttoreille tutummiksi. Muusta kuin harjoitteluun liittyvästä kuorolaisten yhteydenpi-

dosta kertoi 24 prosenttia vastaajista. Näissä kanttorin aloitteellisuus koettiin erittäin merkittäväksi:

Kuoron johtaja pitänyt erityisen hyvää huolta kuorolaisista WhatsAppin avulla ja hlökoht. puheluihinakin. Kuulumisia kysely puolin ja toisin, srk ta-holta ja kuorolaisten kesken. (Kuopio ja Karjala, yli 65-vuotias)

Kuoron whatsapp-chatissa on välillä keskusteltu ja kanttori on lähettänyt nuotteja sen kautta. Kanttori on myös tiedottanut esim. jumalanpalveluskäytännöstä sähköpostitse. (Helsinki, 55–65-vuotias)

Kanttori on kyllä ansiokkaasti välittänyt viestiä striimauksista ja pitänyt henkeä yllä :) (Kuopio ja Karjala, 25–40-vuotias)

Kanttori ilmoittaa kaikista striimattavista palveluksista. Hän on ilmoittanut mistä löytyvät sanat esim. akatistoksiin. On suunniteltu kuorolaisten piknik-tapaamista. Kanttori toi pääsiäisyön nuotit postilaatikkoon. [...] Kanttori on vaalinut kuoroamme kuin kanaemo poikasiaan. (Helsinki, yli 65-vuotias)

Vaikka kuorojen laulutoiminta oli monessa seurakunnassa katkolla, yksittäisiä laulajia osallistui silti jumalanpalvelusten laulamiseen ja niihin myös harjoiteltiin. 43 prosenttia vastaajista oli laulanut itse jumalanpalveluksissa poikkeustilan aikana. Avovastausten (N=43) perusteella jumalanpalveluksissa laulamiskertoja oli keskimäärin 4–5, joskin muutamat olivat laulaneet n. 10 kertaa, muutamat 1–2 kertaa. Eniten eli 19 osallistumiskertaa oli laulajalla, joka oli toiminut myös lukijana. Kirkossa laulamisen ulkopuolelle oli jäänyt 40 prosenttia vastaajista, ja jumalanpalveluslaulua oli harrastanut kotona striimauksen välityksellä 17 prosenttia vastaajista. Vastaajat eivät kuitenkaan jakautuneet selkeisiin kategorioihin, vaan esimerkiksi kirkossa laulanut oli saattanut harrastaa myös etäjumalanpalveluksissa laulamista. Voi myös ajatella, että ne, jotka olivat päässeet kirkkoon laulamaan kerran tai pari koko kevään aikana, jakoivat myös kokemuksen laulamisen ulkopuolelle jäämisestä.

Kirkkokuorolaisten reaktiot poikkeusoloihin

Millaisena kyselyyn vastaajat sitten kokivat koronakevään kirkkolaulun näkökulmasta? Poikkeusoloissa heränneitä tunteita kartoitettiin asenneväittämällä, joita esitettiin sen perusteella, oliko kuorolainen päässyt kevään aikana laulamaan kuorossa vai ei. Ehkäpä edellä mainitun kategorioiden häilyvyyy-

den takia nämä vastaajaryhmät eivät täysin korreloineet aiemmin selvitetyn laulamiskokemuksen lukumäärien kanssa, eli vastaajat jakoivat kokemustaan sekä laulamisesta että laulamatta olemisesta. Kuhunkin väittämään vastanneiden on merkitty väittämän yhteyteen.

Jumalanpalveluksissa laulaneilta kysyttiin, olivatko he kokeneet niissä laulamisen hengellisesti tai fyysisesti vahvistavana, jännittävänä, rasittavana, vastuutehtävänä tai etuoikeutena.

Taulukko 4: Jos on laulanut kirkossa poikkeusolosssa, kokenut tilanteen:

A. Hengellisesti vahvistavana (N=60)

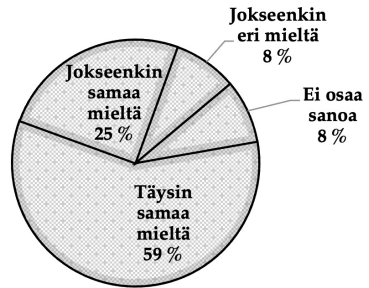
Täysin samaa mieltä: 35

Jokseenkin samaa mieltä: 15

Jokseenkin eri mieltä: 5

Täysin eri mieltä: 0

Ei osaa sanoa: 5

B. Fyysisesti vahvistavana (N=60)

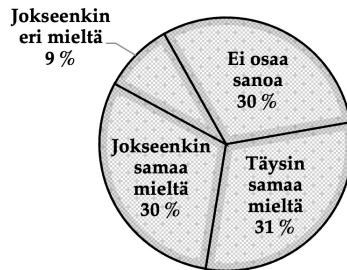
Täysin samaa mieltä: 17

Jokseenkin samaa mieltä: 17

Jokseenkin eri mieltä: 5

Täysin eri mieltä: 0

Ei osaa sanoa: 17

C. Jännittävänä (N=55)

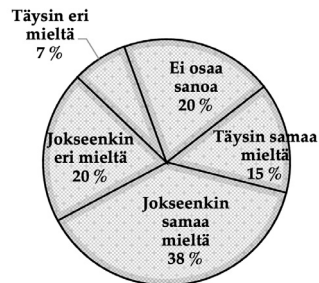
Täysin samaa mieltä: 8

Jokseenkin samaa mieltä: 21

Jokseenkin eri mieltä: 11

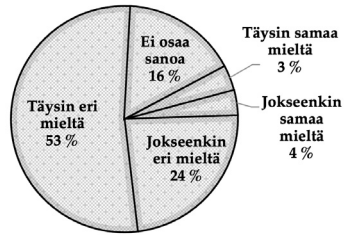
Täysin eri mieltä: 4

Ei osaa sanoa: 11

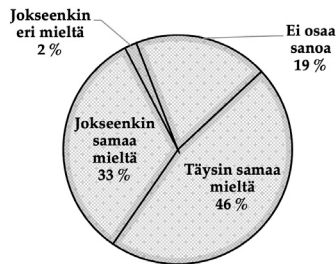

D. Rasittavana (N=55)

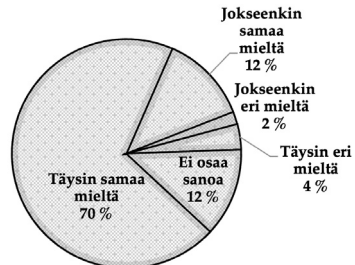
Täysin samaa mieltä: 2
 Jokseenkin samaa mieltä: 2
 Jokseenkin eri mieltä: 13
 Täysin eri mieltä: 29
 Ei osaa sanoa: 9

E. Vastuutehtävänä (N=58)

Täysin samaa mieltä: 27
 Jokseenkin samaa mieltä: 19
 Jokseenkin eri mieltä: 1
 Täysin eri mieltä: 0
 Ei osaa sanoa: 11

F. Etuoikeutena (N=59)

Täysin samaa mieltä: 39
 Jokseenkin samaa mieltä: 7
 Jokseenkin eri mieltä: 1
 Täysin eri mieltä: 2
 Ei osaa sanoa: 7

Vastaajat olivat prosentuaalisesti yksimielisimpiä siitä, että kirkkoon laulamaan pääseminen oli etuoikeus (täysin samaa mieltä 70 prosenttia, jokseenkin samaa 12 prosenttia). ”Tunnen olevani etuoikeutettu siinä, että olen saanut luvan olla kirkossa jumalanpalveluksen aikana, vaikka tiedän, että olisi paljon ihmisiä, jotka haluaisivat päästä paikalle”, kuvaili yksi vastaaja. Toisaalta kirkossa laulaminen katsottiin aina etuoikeudeksi, ei oikeudeksi. ”Yritän välttää käyttämästä asemaani etuoikeutena”, totesi toinen. Myös laulamisen hengellisesti vahvistava funktio vahvistettiin yleisesti (täysin samaa mieltä 59 prosenttia, jokseenkin samaa mieltä 25 prosenttia). Kirkkotilassa fyysisesti läsnä olominen, palvelustekstien näkeminen ja hiljaisuus mainittiin tämän tunteen lähteinä. Yksi vastaajista kuvasi kirkkoon menemistä pienenä juhlanä, mutta

samalla kirkosta oli kuitenkin puuttunut jotakin – ihmiset. Kirkkotilan hiljaisuus mainittiin samaten negatiivisena, jopa voimia viemänä, toisessa vastauksessa, joka koski laulukokemuksen rasittavuutta.

Jonkin verran oli hajontaa siitä, koettiinkö kirkossa laulaminen fyysisesti vahvistavana. 30 prosenttia vastanneista ei osannut määritellä tähän kantaansa. Saman verran oli jokseenkin samaa mieltä olevia, ja täysin samaa mieltä oli 31 prosenttia vastanneista. Eräs vastaajista korosti kokemuksen kehollisuutta: ”Tuntuu hyvältä tehdä keholla jotain, joka auttaa itseä ja toivottavasti myös muita syventymään rukoukseen.” Laulamisen fyysinen vaikutus tuli esiin myös toisaalla, missä kysyttiin kokemuksen rasittavuudesta: ”Laulaminen kirkossa energisoi.” Fyysisestä vahvistumisesta jokseenkin eri mieltä olleista yksi mainitsi, että ”livestriimaukset olivat tietyllä tavalla melko stressaavia, vaikkakin joka kerta edellistä helpompia”.

Etälähetykset nousivat muissakin tunnetiloissa esiin. Kirkossa laulamisen jännittävänä kokeneet (täysin samaa mieltä 8 prosenttia ja jokseenkin samaa mieltä 21 prosenttia) selittivät striimausten olleen uusi tilanne ja virheiden tekemisen jännittäneen. ”Jumalanpalvelukset on striimattu ja olen laulanut yksin omissa äänialassani, joten tilanne on jännittävä, koska haluaisin antaa parastani siinä tilanteessa”, kuvaili eräs vastaajista. Toinen piti jännittävänä juuri videointia, joka jäi talteen – se jännitti enemmän kuin normaali kirkossa tai konsertissa laulaminen. Vähitellen tilanteeseen kuitenkin totuttiin. ”Samat virheet tulee joka tapauksessa”, totesi yksi vastaaja. Toisaalta tietoisuus etäseuraajista vaikutti joidenkin vastaajien suhtautumiseen itse jumalanpalvelukseen. Eräs vastaaja kuvaili:

Kaikki palvelukset striimataan, joten laulaminen jännittää tosi paljon! Tiedän että meidän seurakunnalla on kokoonsa nähden järjestyttävä määrä seuraajia ja palvelusten katselukertoja. Tuntuu että on onnistuttava tai muuten raati eetterin toisella puolella arvostelee onnistumisia ja epäonnistumisia. Tuntuu kuin olisi konsertissa tai esittämässä jotain esitystä. Kokemus jää tyhjäksi ja ontoksi. Palveluksen laulaminen on kuin suoritus. (Kuopio ja Karjala, 25–40-vuotias)

Kirkossa laulaneet pitivät tehtävänsä yleisesti vastuutehtävänä (täysin samaa mieltä 46 prosenttia, jokseenkin samaa mieltä 33 prosenttia). Vastuuta kuvailtiin niin jumalanpalveluksen kuin striimauksenkin näkökulmasta sekä lojaalisuutena kanttorille ja yhteisölle. ”Tarkoituksena on suunnata asia olen-

naiseen, Jumalan palvelukseen”, totesi yksi vastaajista. Toisen vastaajan mukaan kuorolaisen vastuuna oli toimia kuoronjohtajan apuna: ”Kanttori hoitaa tuota showta yksin ja jos hän pyytää laulamaan niin silloin mielestäni pitää mennä.” ”Koen olevani palveluksen ajan vastuussa oman stemmani laulusta, jotta mahdollista striimiä katsovat saavat mahdollisimman autenttisen kokemuksen”, selitti eräs. Koska laulajien lukumäärää oli rajoitettu, kuorolaiset olivat yleensä yksin vastuussa oman äänensä laulamista moniäänisissä kirkkoveisuissa. Tämä synnytti paineita, mutta myös iloa omasta osaamisesta. Vastuun tunnetta vahvisti tietoisuus siitä, että oli tullut valituksi muiden kuorolaisten joukosta laulamaan. Tilanne synnytti myös syyllisyyttä, jota kuvailtiin avovastauksissa:

Olen ajatellut, että laulaminen on etuoikeus ja ilo, samalla olen myös kokenut eräänlaista surua ja syyllisyyttä siitä, että minut on ”valittu”. Tämä olisi ehkä poistunut, jos lauluvuoroja olisi kierrätetty hieman tasaisemmin. Yksin oman äänen laulaminen on vahvistanut minua kirkkolaulajana merkittävästi. Livestriimauksiin on kevään mittaan jo tottunut, silti ne tuovat tunteen ettei virheisiin ole kovin paljon varaa, vaikka toki ”harrastajalaulajilta” ei voi vaatia täysin samaa kuin mitä ammattimuusikoilta. Olen kuitenkin myös yllättynyt siitä, kuinka paljon osaan. (Kuopio ja Karjala, 25–40-vuotias)

Välillä tuntuu vähän syylliseltä mennä kirkkoon. On paljon ihmisiä, joille kirkossa käyminen on paljon tärkeämpää kuin minulle, ja silti minut kutsutaan osallistumaan vain lauluharrastuksen takia. Olen koittanut ajatella asiaa palvelutehtävänä, sillä kaikki palvelukset on lähetetty verkkoon ja ehkä niiden videoiden katsominen on tuonut jollekulle helpotusta. (Helsinki, 25–40-vuotias)

Koin syyllisyyttä erityisesti alussa, kun tiesin miten paljon muut halusivat päästä kirkkoon. Otin asian kuitenkin palvelutehtävänä, enkä jäänyt sitä märehimään. (Helsinki, 40–55-vuotias)

Vastaavasti niiltä, jotka eivät olleet päässeet laulamaan kirkossa, tiedusteltiin koronakeväänä heränneitä tunteita kysymällä, oliko tilanne näyttäytynyt *hengellisesti* tai *fyysisesti koettelevana, ahdistavana, helpottavana, epärealistisena, tai ulkopuolisuutta synnyttävänä*.

Taulukko 5: Jos ei ole laulanut kirkossa poikkeusoloissa, on kokenut tilanteen:

A. Hengellisesti koettelevana (N=72)

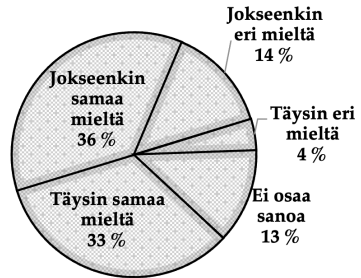
Täysin samaa mieltä: 24

Jokseenkin samaa mieltä: 26

Jokseenkin eri mieltä: 10

Täysin eri mieltä: 3

Ei osaa sanoa: 9

B. Fyysisesti koettelevana (N=70)

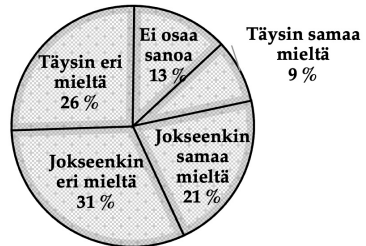
Täysin samaa mieltä: 6

Jokseenkin samaa mieltä: 15

Jokseenkin eri mieltä: 22

Täysin eri mieltä: 18

Ei osaa sanoa: 9

C. Ahdistavana (N=73)

Täysin samaa mieltä: 11

Jokseenkin samaa mieltä: 20

Jokseenkin eri mieltä: 19

Täysin eri mieltä: 14

Ei osaa sanoa: 9

D. Helpottavana (N=70)

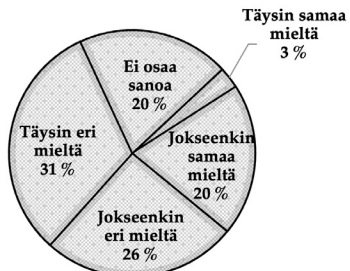
Täysin samaa mieltä: 2

Jokseenkin samaa mieltä: 14

Jokseenkin eri mieltä: 18

Täysin eri mieltä: 22

Ei osaa sanoa: 14

E. Epäreiluna (N=69)

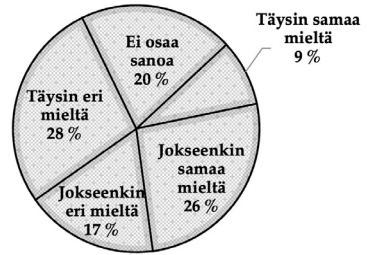
Täysin samaa mieltä: 6

Jokseenkin samaa mieltä: 18

Jokseenkin eri mieltä: 12

Täysin eri mieltä: 19

Ei osaa sanoa: 14

F. Ulkopuolisuutena (N=83)

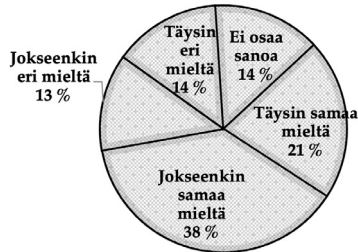
Täysin samaa mieltä: 15

Jokseenkin samaa mieltä: 27

Jokseenkin eri mieltä: 9

Täysin eri mieltä: 10

Ei osaa sanoa: 10

Tämän vastaajaryhmän näkemyksissä oli enemmän hajontaa kuin kirkossa laulaneilla, eli tilanteeseen löydettiin erilaisia näkökulmia omista henkilökohtaisista lähtökohdista riippuen. Hengellisesti koettelevaksi tilanne koettiin enemmistön silmissä (täysin samaa mieltä 33 prosenttia, jokseenkin samaa mieltä 36 prosenttia). Vastauksissa korostui kirkkotilan ja fyysisen läsnäolon suuri merkitys hengelliselle kokemukselle, rukoukselle ja laululle. Tätä ei erään vastaajan mielestä pystynyt saavuttamaan kotona etäjumalanpalveluksen äärellä. Toinen vastaaja kaipasi myös yhteyttä toisiin ihmisiin.

Pakollinen tauko aktiivisesta harrastuksesta ja jumalanpalveluksissa käymisestä herätti myös helpotuksen tunteita. Tähän viitattiin kahdessa eri yhteydessä. Yli puolet vastanneista (26 prosenttia täysin eri mieltä ja 31 prosenttia jokseenkin eri mieltä) arvioi, ettei laulamattomuus ollut fyysisesti koettelevaa. Päinvastoin tauko kiireistä, aikatauluista ja matkustamisesta oli antanut aikaa harrastaa liikuntaa ja levätä, vaikkapa istuskella keinutuolissa kotona. Muutamat olivat löytäneet tästä tilanteesta uusia tapoja syventyä jumalanpalvelukseen.

Kirkkoon on ikävä, mutta tämä kuorotauko on tehnyt henkisesti hyvää, koska syksyn aikana olin kuorosta kovin stressaantunut. Striimien kautta on ollut

mahdollisuus päästä jopa normaalia enemmän ”kirkkoon” ja esim. paaston palveluksia tuli seurattua normaalia enemmän. Lisäksi se, että on vain kuunnellut on tietyllä tavalla jopa syventänyt hengellistä elämää. (Oulu, 40–55-vuotias)

Aikaa paljon tehdä muuta, olen kuunnellut säännöllisesti ja samalla touhunnut jotain pientä, silti keskittyminen pysyy, jos rutiinyyötä. Lauloin mukana. (Oulu, 55–65-vuotias)

Kerran istuin aurinkoisessa kevätmetsikössä ja seurasin palvelusta puhelimen näytöstä. Linnut osallistuivat lauluun! Sanonta ”metsä kirkkoni olla saa” sain aivan uuden ja myönteisen ulottuvuuden. Tietty epämurkavuus toi vähän komiikkaakin... Mutta kaunista oli. (Helsinki, 55–65-vuotias)

Helpottavana (täysin samaa mieltä kolme prosenttia, jokseenkin samaa mieltä 20 prosenttia) pakollisen tauon kokivat erityisesti perheelliset vastaajat. ”Jumalanpalveluskuoroon meneminen pienten lasten perheessä vaatii järjestelyjä, joten tilanne on helpottavaa, kun pystyy varsin pienillä järjestelyillä osallistumaan striimauksen katsomiseen”, totesi yksi vastaaja. Toinen vastaaja kuvaili olleensa erittäin tunnollinen kuorolainen, mikä oli synnyttänyt myös tunteita perheen laiminlyömisestä kuoron kustannuksella. Erään vastaajan kuvauksen mukaan koronakevät oli tuonut erilaisen siunauksen kokemuksen:

Toisaalta eka kerran yli 20 vuoteen on vapaapäiviäkin viikossa (la ja su), kun ei ole kirkkoon lähtöä. Se on ollut siunattu kokemus, vapauttava, hiljaisuuteen kasvattava. Perhe onnellinen, kun äiti on joskus kotonakin. Upea kuunnella siunauksia, ei yhtään vähemmän siunattuja hetkiä kuin aito kirkkosaolo. (Helsinki, 40–55-vuotias)

Ahdistavaksi tilanteen koki 43 prosenttia vastanneista, kun taas 45 prosenttia vastanneista oli tästä eri mieltä. Ahdistusta koettiin siitä, ettei kirkkoon päässyt edes kirkkokansana. ”Ainoan harrastukseni loppuminen ahdisti ja masensi”, selitti eräs vastaaja. Yhteyden katkeaminen synnytti myös ulkopuolisuuden tunnetta. Yli puolet vastanneista (täysin samaa mieltä 21 prosenttia, jokseenkin samaa mieltä 38 prosenttia) koki jääneensä ulkopuolelle jumalanpalveluslaulun järjestelyissä poikkeusoloissa. ”Koin, että kirkkokuoro on ainoa paikka, johon kuulun, jonka vakikalustoa olen. Yhtäkkiä en kuulunutkaan ja kaikki yhteys katkesi. Se tuntui pahalta”, kuvaili yksi vastaaja. Lauluvuorotta jääminen tuntui joistakin vastaajista kurjalta. ”Minua ei ole

pyydetty palveluksiin laulamaan ja koen siitä ulkopuolisuuden tunnetta.”

Tunne yhdistyi myös epäreiluuteen (täysin samaa mieltä 9 prosenttia, jokseenkin samaa mieltä 26 prosenttia). ”Epäreilua, että tietyt henkilöt kutsuttiin laulamaan kvartettiin poikkeustilan aikana”, valitti yksi. Toisen mukaan oli ymmärrettävää, miksi kirkossa ei voinut laulaa pandemian aikana, mutta ”silti harmittaa, että osa on niin etuoikeutettuja, että pääsee kvartettiin mukaan.” Yhden vastaajan kohdalla voimakas negatiivinen tunne oli heikentänyt merkittävästi yhteenkuuluvuuden tunnetta:

Pääsiäisen jälkeen en ole pystynyt kuuntelemaan enkä katsomaan yhtään striimattua tai radioitua palvelusta. Rinnasta oikein ahdistaa ja olen todella surullinen, kun en pääse kirkkoon, edes kuuntelemaan. En pystynyt edes kuuntelemaan oman kuoron striimattua konserttia kun harmitti niin paljon, etten itse ole päässyt laulamaan kertaakaan poikkeustilanteen aikana. Ymmärrän sen toki, miksi ei pääse, mutta olen silti kamalan kateellinen niille, jotka ovat etuoikeutetusti päässeet laulamaan. (Helsinki, 40–55-vuotias)

Toisaalla taas todettiin, että kuorolaisten valinta perustui heidän seurakunnassaan vapaaehtoisuudelle: ”Meillä sovittiin, että pandemian aikana palvelusten laulamisen edellytys on, että pystyy laulamaan omaa stemmaansa yksin. Kaikki eivät kokeneet pystyvänsä, ja ovat siksi olleet ’paitsiossa’”.

Epäreiluna koettiin myös se, että muissa seurakunnissa kuin omassa päästettiin kuorolaisia laulamaan jumalanpalveluksiin. ”Katkera olo, miksi jossain saa laulaa kvartetti, meillä vain kanttori”, kertoi yksi vastaajista. ”Miksi meillä ei viitsitä järjestää?” kysyi toinen ja kuvasi tunnetaan loukkaantumiseksi.

Oli myös niitä, jotka kokivat kaikkien olevan lopulta samassa tilanteessa ja toivoivat vain nopeata paluuta entiseen elämään. ”Ikävä kirkkoon on suuri, mutta ymmärrän, että sopeuduttava on ja yritän olla ajattelematta tilanteen aiheuttamia kielteisiä tunteita”, selitti eräs. ”Laulamisesta on nyt paastottava, siten se on taas kahta mukavampaa”, summasi toinen vastaaja.

Kaipuu kirkkoon

Kyselyn päätteeksi tiedustelin, mitä puolia jumalanpalveluksissa laulamisen ta kuorolaiset olivat kaivanneet eniten ja minä hetkinä he olisivat erityisesti toivoneet voivansa olla mukana kirkossa. Laulajien kaipuu kohdistui ennen

muuta yhdessä laulamiseen. Nekin, jotka olivat laulaneet kirkossa, kaipasivat laulamista *kuoron* kanssa. Jumalanpalvelukseen osallistuminen koettiin kokonaisvaltaisena: laulu tuki rukousta, liturgisten laulutekstien näkeminen auttoi rukoukseen keskittymistä. Tuohusten liekit, suitsukkeen tuoksu, kirkon akustiikka ja ikonit, kanssarukoilijat suuntasivat harhailevankin mielen taas olennaiseen. Kaunista laulua ja musiikin antamaa iloa kaivattiin samaten, myös oman laulamiskokemuksen ja laulutaidon ylläpitämisen näkökulmasta. Ehtoolliselle pääsemisen laulutehtävän ohessa mainitsi pari vastaajaa, samaten kirkkokahvien luoman yhteisöllisyyden tunteen. Useissa vastauksissa korostui kaipuu kirkkolaulajan palvelutehtävään. ”Olla osana pyhää kokemusta tuoden oman lahjansa yhteiseen käyttöön”, kuvaili yksi vastaajista. Kirkko oli myös turvapaikka:

Kirkko on muodostunut minulle yhteisöksi jossa minulla on oma paikkani. Olen introvertti ja tavallisessa elämässä riittää haasteita sosiaalisissa kontakteissa, mutta kirkossa tunnen olevani turvassa, yhdessä samoin ajattelevien kanssa. Ei tarvi selittää, ei olla puolustuskannalla. Ikiaikaiset palveluksen rukoukset sanoittavat hätääni tai muita tuntemuksiani. Jaksan taas pienen matkan eteenpäin. (Helsinki, yli 65-vuotias)

Koronapandemian ensimmäinen aalto ajoittui kirkkovuodessa sen juhlavimpaan aikaan. Tämä näkyi myös vastauksissa: 60 prosenttia vastanneista olisi halunnut osallistua pääsiäisyön ja pääsiäisen jumalanpalveluksiin yleensä. Koronapääsiäistä kuvailtiin ”kummalliseksi”, ”tyhjäksi ja ontoksi”, ”kuin suuri juhla olisi palannut takaisin katakombeihin”. Suuri viikko, erityisesti suuri lauantai, mainittiin myös usein niinä hetkinä, jolloin olisi haluttu päästä kirkkoon. Paaston jumalanpalveluksia kaipasi muutama, toisille taas viikonloppujen säännöllisen jumalanpalvelusrytmien katkeaminen oli ollut hankalaa. Helluntain ja helatorstain juhlat tulivat myös vastauksissa esiin, samaten oman pyhäkön praasniekat. Kirkkoon olisi toivottu pääsyä myös läheisen kuoleman yhteydessä ja hautajaisissa. Muutamille kirkkoon pääseminen merkitsi yhteyttä muihin ihmisiin, ja kaipuu kirkkoon tuntui erityisesti yksinäisinä hetkinä.

Päätelmät

Kyselyni tavoitteena oli selvittää ortodoksisten kirkkokuorolaisten kokemuksia korona-keväästä 2020. Koska saatavilla ei ollut täsmällisiä tilastotietoja Suomen ortodoksisten kirkkojen kuorojen jäsenistä, vastaajamäärää (N=120) ei ollut mahdollista verrata mihinkään. Yleistiedon varassa voi kuitenkin arvioida, että kysely keräsi varsin onnistuneen määrän vastaajia niistä 21 seurakunnasta, joista Suomen ortodoksinen kirkko vuonna 2020 koostui. Kyselyn taustoittavat kysymykset loivat kuvan kirkkokuorojen oletettavasti tyypillisestä ikäjakaumasta, jossa suurin toimijaryhmä koostuu 55–65-vuotiaista. Pienimmäksi vastaajajoukosta jäänyt kategoria, 25–40-vuotiaat, taas on vertailtavissa aiemman tutkimuksenkin esiin nostaman, kirkollisesta elämästä syrjäytymisvaarassa olevan ikäluokan kanssa.

Vastausten perusteella on mahdollista todeta, että kirkkokuorojen laulajat ovat ennen koronapandemiaa olleet hyvin motivoituneita ja sitoutuneita tehtäväänsä, joka on vahvistanut heidän yhteyttään seurakuntaan tai kirkkoon, muihin kuorolaisiin, sekä heidän fyysistä, henkistä ja hengellistä hyvinvointiaan.

Kuorolaulun järjestäminen jumalanpalveluksissa poikkeusolojen aikana kuului seurakuntien oman harkinnan alaisiin asioihin, niinpä eri seurakunnissa oli erilaisia käytäntöjä kanttorin yksinlaulusta kvartetin lauluun. Laulajat valittiin jumalanpalveluksiin enemmän tai vähemmän säännöllisellä rotaatioperiaatteella tai kanttorin arvion perusteella. Vastaajista 43 prosenttia ilmoitti laulaneensa jumalanpalveluksissa poikkeustilan aikana, kun taas 40 prosenttia ei ollut päässyt laulamaan. Etäjumalanpalvelukseen oli osallistunut laulaen 17 prosenttia vastaajista.

Lauluvuorojen ulkopuolelle jääneet kuorolaiset saivat siis seurata jumalanpalveluksia etäyhteyksillä muiden seurakuntalaisten tavoin. Yli puolet vastanneista seurasi pääasiassa oman seurakuntansa jumalanpalvelusstrimejä, mutta moni otti mahdollisuutena vastaan myös muiden seurakuntien palveluksissa vierailun, havainnoinnin ja uuden oppimisen.

Koska seurakunnallinen ryhmätoiminta katkesi poikkeusolojen käynnistyessä koko kirkossa, myös kuoroharjoitukset jäivät tauolle. Jotkut kuorot pystyivät jatkamaan harjoitteluaan etäyhteyksillä, mutta suurin osa oli pitäytynyt vain kanssakäymiseen viestien ja puheluiden avulla. Kanttorin tehtävä kuoron koossa pitäjänä korostui vastauksissa.

Kyselyn perimmäisenä tarkoituksena oli kuulostella niitä tunteita, joita poikkeuksellinen tilanne kuorolaisissa aiheutti. Vastaukset osoittavat yksiselitteisesti, että ne, jotka olivat päässeet laulamaan kirkossa, olivat ammentaneet siitä hengellistä ja myös fyysistä vahvistusta ja ottaneet laulamisen vastuutehtävänä sekä etuoikeutena. Tilannetta ei pääsääntöisesti koettu rasittavana, vaikkakin erityisesti striimatuissa jumalanpalveluksissa laulaminen aiheuttikin stressiä ja jännitystä monelle esimerkiksi laajan vastaanottajakunnan mahdollisen arvostelun takia. Oikeus päästä kirkkoon synnytti myös syyllisyyttä siitä, etteivät muut halukkaat samalla tavoin päässeet mukaan.

Vastaavasti laulutehtävän ulkopuolelle kokonaan jääneet kokivat tilanteen hengellisesti koettelevana ja ulkopuolisuuden tunnetta synnyttävänä. Ulkopuolisuutta tunnettiin siitä, että toisia valittiin lauluvuoroihin tai että toisessa seurakunnassa ylipäänsä sallittiin kuorolaisten osallistuminen lauluun.

Koronan aiheuttama tauko elämän kiireisiin, joita sitoutunut kuorotoiminta myös aiheuttaa, koettiin myös positiivisena. Erityisesti jotkut lapsiperheiden vanhemmat kokivat tilanteen helpottavaksi. Muutamat vastaajista olivat onnistuneet kääntämään hiljaisuuden ajan omaa hengellistä kasvuaan palvelevaksi ja olivat pystyneet syventymään rukouselämäänsä paremmin kuin normaalisti. Toisaalta oli myös niitä, joille jumalanpalvelukseen keskittyminen edellytti oikeaan kirkkotilaan pääsemistä.

Kyselyni perusteella on mahdollista todeta, että monen kuorolaisen elämässä kuorolauluun yhdistyy oma musiikkiharrastus ja seurakunnan jumalanpalvelusyhteisöön kuuluminen, sen palveleminen erityisenä laulun palvelutehtävänä. Kuorolaisten ääni on tärkeä kuulla erityisesti erilaisissa kriisitilanteissa, joista koronapandemia on asettanut rajoja erityisen voimakkaasti juuri laulamiseksi. Kävi selväksi, että tarvetta tunteiden purkamiselle ja asioiden käsittelemiselle on useammassakin kuorossa. Koettu epätasa-arvo laulajien kohtelussa tai kuorojen välillä voi toimia vahvaa sitoutumista ja motivaatiota vastaan. Kyselyn yhteydessä annettiin palautetta myös muutamista muista kuorojen toimintaan liittyneistä kriiseistä ja jännitteistä. Kuorolaisten välille syntyneisiin jännitteisiin olisikin hyvä paneutua palattaessa koronan jälkeiseen kirkolliseen elämään.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkkipiispan asettaman työryhmän ohjeet

2020 <https://ort.fi/uutishuone/2020-03-17/arkkipiispan-asettaman-tyoryhman-ohjeet>. 17.3.2020. Katsottu 11.12.2020.

Ahonen, Talvikki, Koponen, Ari, Metso, Pekka ja Punkki Mikko

2020 Lähentymistä ja etäännyttämisestä korona-aikaan. Selvitys Suomen ortodoksisen kirkon striimattuihin jumalanpalveluksiin ja poikkeusjärjestelyin toimitettuihin sakramentteihin osallistumisesta keväällä ja kesällä 2020.
<https://www.ort.fi/uutishuone/2020-11-24/lahentymista-ja-etaantymista-korona-aikaan>. Katsottu 25.11.2020.

Punkki, Mikko

2019 Suomen ortodoksisen kirkon 20–45-vuotiaiden jäsenten kirkollinen aktiivisuus ja motiivit. – Pappi, opettaja, parantaja. Isä Jarmo Hakkaraisen juhla-kirja. Toim. Talvikki Ahonen, Pekka Metso ja Juha Riikonen. Joensuu. Karjalan teologinen seura. 91–104.

Punkki, Mikko ja Metso, Pekka

2021 Jäsenyyden ja osallistumisen merkitykset Suomen ortodoksisten kirkon 20–45-vuotiaitten passiivisten jäsenten keskuudessa. – Teologinen aikakauskirja 3, 214–232.